

Jožica Štendler*Vrnitev k stari temi z novimi formalnimi postopki*

Marjan Tomšič: VRNITEV Založba Obzorja, Maribor 1997 [i. e. 1998]

Tomšičev zadnji roman *Vrnitev*, ki je pred kratkim izšel pri mariborski založbi Obzorja, je roman o iskanju oziroma poskusu ohranitve človekovega lastnega jaza v svetu političnega enoumja.

Grobi skicirni orisi postavljajo kraj dogajanja v obmorsko mesto (Koper) v obdobju komunističnega režima. V fokusu dogajanja sta novinarski svet in politika. Glavni junak, Antej Trstnik, je novinar, ki je zaradi svoje politične neprilagodljivosti in trmoglavosti kamen spotike vladajoči partiji. Uredniki, policija in partija pritiskajo nanj in ga z različnimi sredstvi skušajo prisiliti k lojalnosti. Pri tem uporabljajo tudi najpodlejšje metode. Ljudem, ki silijo iz političnih tirnic, ali tistim, ki postanejo preveč kritični, dajo jasno vedeti, da poznajo njihove skrite prestopke in pregrehe in da bodo te informacije ob njihovem trmastem vztrajanju spravili na dan, tako pa jih držijo na trnku njihovega lastnega greha. Če tega ni, si ga preprosto izmislijo in podtaknejo. Sredstva pritiskov, zavajanja in preobrazbe dobivajo že kar imaginarne razsežnosti. S posebno napravo, "telepatskim prišepetavcem", politično sumljivim osebam pošiljajo sugestivne impulze, ki jih navajajo k samomorilnim mislim, v njih zbujejo eksistenčni strah in celo upravljajo njihove spolne potrebe. Anteja okužijo z "virusom zmedenosti

in norosti", ker pa ga tudi to ne ukloni, ga s posebno metodo pomanjšajo in zaprejo v zračni mehurček. Skupaj z drugimi neprilagodljivimi osebkami se Antej v zračnem mehurčku pretaka po plastični cevi in je prepuščen miselno-sugestivnim skalpelom. Ko individui prepotujejo vso dolgo pot zavojev in spiral, so popolnoma spremenjeni in v skladu z načrti in intencijami partije. Sprijenim manipulacijam politike se pridružuje tudi Cerkev, ki s podobnimi metodami in prijemi svoje vernike drži v podložnosti in strahu.

Vrnitev je hkrati tudi roman o iskanju lastnega jaza. Antej pred lovskimi politikami beži k cerkvi na visoki kraški planoti, kjer vsrkava kozmični mir narave in morja. Tu si nabira energijo, da bi mu uspelo obdržati čisto bistvo in pozitivne etične vrednote, ki jih svet političnih mehanizmov in podkupovanj načrtno uničuje. Iz boja s svojo vestjo izide kot zmagovalec; premaga svoj strah in se sooči s svojo senco. Prizna si, da je nekoč privolil v sodelovanje s policijo in izdal prijatelja. Antej v iskanju svojega lastnega jaza zabrede tudi v svet drog, vendar mu na koncu uspe priti do prepričanja o svojem jazu in pravilnosti svojih odločitev in početja ter vere vanje. Znova najde svoj pravi jaz in se vrne k njemu.

Ob zgodbi Anteja Trstnika se v fragmentarnem zaporedju izmenjujejo tudi zgodbe nekaterih stranskih oseb, ki so do glavne v posebnih razmerjih. Osnovni ton zgodbe novinarja Marčela Paliska, razuzdanega ženskarja, je ljubezen, ali bolje, spolnost. V nasprotju z Antejem, ki ga utesnjujejo "predsodki" zakonske ljubezni, je Marčelu razuzdana erotika najpomembnejši del njegovega življenja. V Tomšičevih prejšnjih delih je ljubezen elementarna sila ("istrska dela", prvi del *Vruje*), ki se ji človek ne more upirati, v erotičnih avanturah Marčela Paliske pa je ljubezen mehanizirana in razosebljena do skrajnosti. Vid Forgo, prav tako novinar, je Antejev nasprotni pol v načinu razumevanja življenja. Anteja nenehno preganjajo občutki strahu, tesnobe in negotovosti, Vid pa sprejema življenje kot naključen splet okoliščin, kot igro, v kateri moraš čim več iztržiti in zaužiti. Smrt je v tej igri zgolj prehod v novo fazo, iz ene oblike se preliješ v drugo, zato smrti enostavno ni. Zgodbi Maksa in Elizeja, ki zaradi zvestobe resnici in pravičnosti postaneta žrtvi političnih spletk, variirata in potrjujeta Antejevo zgodbo.

Roman *Vrnitev* tematsko močno spominja na Tomšičev drugi natisnjeni roman *Ti pa kar greš* (1987), ki se dogaja v enakem svetu politične nes-

vobode in pritiskov. Junak Marjan (sam avtor) zaradi neprivolitve v partijski sistem izgubi možnost nadaljnjega študija. Tudi nanj izvajajo pritiske, vendar sta v romanu bolj poudarjeni njegovo iskanje lastne identitete in prebolevanje zakonskega poloma. Čeprav oba izvirata iz avtobiografskih osnov (Tomšič je bil v sedemdesetih novinar), je prvi roman veliko bolj čustveno nabit. Iz prvoosebnega pripovedovalca kar bruha osebna izpoved (jezikovna posebnost, ki to ponazarja, je izpuščanje glagolov), v romanu *Vrnitev* pa je pripoved bolj umirjena. V dogajanje je pritegnjeno več zgodb, ne gre zgolj za izolirano osebno izpoved. Bistvena razlika med obema pa je vključitev nadnaravnega, ki se v *Vrnitvi* vriva v vsakdanje življenje.

Nadnaravno in fantastično v takšni ali drugačni obliki sta že od Tomšičevega prvega dela stalnici njegovega opusa, lahko bi rekli, že kar njegov emblem. In kot že v večini njegovih knjig doslej se tudi v *Vrnitvi* prepletata dve vrsti nadnaravnega. Nekaterih nadnaravnih pojavov in dogodkov se nikakor ne da racionalno razložiti in v skladu s pravili fantastike ostajajo nepojasneni. V bralcu zbujejo občutek presenečenja in začudenja, sprejema jih kot fantastične in ne kot del realnega sveta. Takšna je na primer omenjena metoda politične preobrazbe posameznikov, ki potujejo v zračnih mehurčkih po plastični cevi, in mnogi drugi. Pri drugi vrsti nadnaravnih pojavov lahko iz besedila razberemo, da gre zgolj za blodnje, privide, halucinacije in sanjske predstave osebe, torej brez dvoma za produkt njegove zavesti oziroma podzavesti, včasih pa avtor to celo izrecno pove. Na nekem službenem potovanju Antej prenočuje v hotelu, ponoči se v njegovi sobi znajde eksperimentator in mu ponuja prelestno žensko z božanskimi oblinami. Antej se svoji močni spolni želji upira, saj nekako sluti, da gre za nastavljeno past. V zraku lebdeča ženska ga skuša premamiti z vznemirljivimi dotiki, nenadoma pa eksperimentator in ženska izgineta iz sobe. Ni povsem jasno, ali je Antej vse to sanjal ali je privid doživel v (pol)budnem stanju, vsekakor pa si lahko dogodek pojasnimo kot produkt njegove zavesti. Anteja tako nenehno preganjajo blodnje, prividi, sanjske podobe in halucinacije, še zlasti pa se zgoščujejo proti koncu romana, ko išče izhoda v drogah. V nekaterih primerih se kažejo ostanki Tomšičeve "istrske" fantastike, ki temelji predvsem na istrskem bajeslovnem izročilu (pojavljanje štrig in mrtvih), takšni so na primer pojavi mrtvih. Tomšičeva preokupacija s smrtjo in mrtvimi se kaže tudi v (petkratnem) ponavljanju motiva smrti oziroma

pogreba. Nekateri nadnaravni dogodki so neposredno povezani s politiko totalitarnega režima (telepatske sugestije, zračni mehurčki ...) ter ponazarjajo zvitost in brezkompromisnost njenih sredstev za doseg cilja. Drugi (ljubljenje dveh norcev, nenavadna vprega) s simboličnimi pomeni nasprotujejo njeni nečlovečnosti. Velikokrat so tudi blodnje, prividi in halucinacije posledica psihičnih pritiskov, ki jih izvaja partija. Zdi se, da se v skladu s psihičnimi pritiski fantastičnost in nadnaravno proti koncu romana večata, vendar zvečine na račun blodenj, ki so posledica užitih drog. Vsega nadnaravnega in fantastičnega vendarle ne moremo postavljati v vzročno zvezo s političnim, to posebno vrsto fantastičnosti in paranormalnih pojavov zasledimo že v zadnjih novelah *Vruje*, Tomšičevega predzadnjega dela. Mlajše generacije, ki povojnega režima in njegovega delovanja nismo neposredno doživele na svoji koži, imamo do tega časa prav gotovo drugačen odnos. *Vrnitev* lahko pač beremo kot kritični zapis o dogajanju v tem obdobju, vendar za nas, ki nismo obremenjeni s preteklostjo, nima več tistega čustvenega naboja, s tem pa roman veliko izgubi. Kar mlajšega bralca pritegne (in vsaj malo rešuje umetniško vrednost romana), so torej predvsem te nadnaravne in fantastične sestavine.

Po formalni plati *Vrnitev* gotovo sodi v moderno pripovedništvo. Prevladuje personalni pripovedovalec, ki se seli iz zavesti ene osebe v zavest druge. Posamezne zgodbe se gradijo sočasno iz fragmentov vsakdanjega življenja, včasih pripoved uteka v spominske obnove in povzetke. Za roman je značilna zapletena pripovedna tehnika časovnih in prostorskih preskokov, ki so tudi formalno označeni z dvema razločevalnima znamenjema, vendar njuna funkcija ni povsem jasna. Ni pravila, ki bi utemeljevalo njuno uporabo, vseeno pa se zdi, da preskoki, označeni z zvezdico, pomenijo manjšo kršitev pripovedne kontinuitete kot tisti, označeni z valovnico. Preskoki, označeni z zvezdico, prevladujejo v prvem delu romana, in čeprav gre za časoven in prostorski premik, nosilna oseba ostaja ista in še vedno lahko razberemo neko povezavo v dogajanju. Prehodi, označeni z valovnico, se pojavijo šele proti koncu polovice romana in naraščajo proti izteku. Pri njih se pripoved dobesedno pretrga sredi stavka ter nas časovno in prostorsko prenese v povsem drugo okolje, osebe se zamenjajo in med dogajanjem ni nikakršne logične povezave. Kot že rečeno, pa med obema vrstama preskokov ni neke jasne meje. Ti preskoki tudi niso povezani s fantastičnim. Največkrat

gre za preskok v realnem svetu, le nekajkrat je v formalno označenem vrivku strnjeno fantastično dogajanje. Z njimi Tomšič dosega dinamiko in razgibanost pripovedi, ki pa je že po svoji večzgodbeni zasnovi fragmentarna, zato, čeprav kratki, včasih že kar preveč nasilno in nepotrebno trgajo pripovedi (zlasti drugi tip, ki posega v sam stavek). Kot da se je Tomšič odločil dati prednost tehničnim novacijam pred trdno fabulo, ki je na primer značilna osnova nekaterih njegovih prejšnjih del.

Jezik *Vrnitve* ni več poetičen ali dialektološko obarvan, kot smo bili navajeni v njegovih "istrskih" štorijah, le v dialogu se občasno spušča v novinarski žargon, drugače vztraja pri knjižnem jeziku.

Roman *Vrnitev* je avtorjeva vrnitev k že interpretirani (avtobiografski) temi z značilnim dodatkom fantastičnosti, ki jo tokrat preigrava z novimi formalnimi postopki. Vsekakor je napredek v primerjavi z romanom *Ti pa kar greš* (manjša emocionalnost, več fantastičnosti), vendar je Tomšič bolj prepričljiv in uspešen v svojih "istrskih" delih, s katerimi bo (za zdaj) tudi ostal vpisan v slovensko literarno zavest.